

УДК 929:930:821.161.2-09 Костомаров
Лідія ВІЛКА,
ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», Чернівці (Україна)

Lidiya VYLKA,
Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University»,
Chernivtsi (Ukraine),
vilkalida@mail.ru

**ВІРА ХРИСТОВА ЯК ОСНОВА
ЗАКОНУ: РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ І
ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ
КОСТОМАРОВА**

**THE FAITH OF CHRIST AS THE
FOUNDATION OF LAW:
RELIGION IN THE LIFE AND
CREATIVE ACTIVITY OF MYKOLA
KOSTOMAROV**

Ключевые слова: Вилка Лидия. Вера Христова как основа закона: религия в жизни и творчестве Николаевский романтизм, философия, рациональные познания, конфессионализм, религиозные течения, Кирило-Мефодиевское братство.
Лая Костомарова. В статье исследовано роль религии в жизни и творческой деятельности Н. Костомарова. Сосредоточено внимание на том, что выдающийся писатель и выдающийся ученый очень хорошо знал историю и философию христианского учения, глубоко знал Закон Божий. У своих работах Н. Костомаров акцентировал, что каждый славянский народ должен заботиться, что «вера Христова была основанием закона его государства».

Життєві переконання, мистецькі здобутки й політичні стратегії М. Костомарова вже багато років цікавлять літературознавців. Поряд з цим вагоме місце у доробку письменника посідають філософсько-релігійні погляди, які виростили на ґрунті славетного Кирило-Мефодіївського братства й набули свого особливого колориту. Досліджували та принагідно згадували про цю проблематику М. Костомарова: М. Драгоманов, В. Сулима, С. Козак, Ю. Пінчук, Ю. Федів, Н. Мозгова та інші. Але оскільки це питання на сьогодні ще як належить не вивчено, то ми намагалися розглянути релігійну складову письменника в прозі.

За словами М. Драгоманова, наймолодший із кирило-мефодіївців став визначним просвітителем і будителем народного духу, національної свідомості. Особливу увагу варто звернути на питання християнської релігії, які слід прочитувати крізь призму естетичних концепцій романтизму, а саме її релігійно-містичної гілки. О. Ніколенко її основні ознаки вбачає у: «відмові від раціональних методів пізнання, наданні переваги інтуїції, містичному осягненню потаємних глибин буття й людської душі; схильності до раціонального, несвідомого, містики, фантастики; поєднанні літератури й релігії тощо. Романтична пора – час глобальних соціально-історичних потрясінь – зумовила особливе сполучення біблійних сюжетів і дійсності»¹.

Кожен період у літературі спершу отримує філософське чи то релігійне підґрунтя, базу для широти узагальнень та порівнянь. В епоху романтизму Біблія, як і християнські книги середньовічних схоластиків, панегірики, отримали пальму першості як невичерпне джерело творчої інспірації літераторів різних філософських напрямків і політичних орієнтацій. Д. Чижевський влучно зауважував: «Бог, який височить понад усяким раціональним пізнанням, але відкривається нам через почуття та в традиції – такий філософський світогляд романтики»².

Місцю серед корифеїв українського романтизму для Костомарова передувала кропітка праця невтомного дослідника, книжного історика, який до найдрі-

бніших деталей був обізнаний з історією і філософією християнського вчення. «Автобіографія» автора знайомить читача з дитячими роками письменника, де знаходимо навіть факти про те, що батько намагався прищеплювати йому вольтер'янівське невір'я. Проте мама романтика вчасно втрутилась у процес виховання сина³.

Дружина М. Костомарова Аліна Леонідівна у спогадах про письменника писала, що митець ретельно дотримувався усіх церковних канонів. „Ніщо не могло відвернути його від бажання піти у святковий день до обідні, особливо в монастир. [...] При своїй завидній для інших пам'яті, він швидко вивчив до тонкощів церковне служіння, читав і запам'ятовував буквально всіх євангелістів, нарешті, непомітно для самого себе, говорив напам'ять «часи» й обідню, ходив до церкви натщесерце, приносив додому з церкви проскуру, якою ділився зі своїм слугою, й тільки після проскури пив чай. [...] Таке, так би мовити, священнодійство він здійснював до кінця свого життя. Свої дні Микола Іванович розпочинав і закінчував читанням Святого Євангелія, причому звичайно запалював дві товсті воскові свічки в бронзових високих шандалах, що стояли в його спальні біля стіни, на якій знаходився образ Христа Спасителя й перед ним лампадка. Цим невеликим образом у срібній ризи мати благословила його на шлюб зі мною... Я хотіла було пожертвувати цей образ у влаштоване на заповідані Миколою Івановичем кошти сільське училище в селі Юрасівці, та тяжко було мені розставатися з іконою, перед якою так гаряче молився мій багатостраждальний Микола. Лампадку ж Миколи Івановича я віддала в маленьку, ветху церкву села Дідівці, де ми з ним вінчалися вже старими, зробивши вирізний напис, що при цій лампаді багато років молився Микола Іванович Костомаров. Лампадка ця запалюється перед місцевою іконою Миколи Чудотворця під час церковного служіння»⁴.

Віднаходимо ще один знаковий факт із життя М. Костомарова – навесні 1874 року він протягом трьох тижнів перебував в селі Дідівці, маєтку Аліни

Леонтіївни. Дружина описує звичайну сцену із життя: «Коли я, прийшовши на балкон, щоби попрощатися з ним, помітила, що, стоячи в задумі, він молиться, я сказала йому: «Ти, як і раніше, набожний»... – Храм тут величний! – відповів він, вказуючи на небозвід, засіяний зірками», – писала А. Костомарова. Відтак уже важко хворий письменник оголосив своє останнє прохання у винятково релігійному дусі – побувати в церкві й обов'язково причаститися.

Як ми вже зазначили, у світогляді молодого М. Костомарова чітко окреслене поєднання тих самих двох елементів, що й у світогляді всіх членів Кирило-Мефодіївського братства: християнства та романтизму. І це чітко потверджує написаний ним «Закон Божий (Книги буття українського народу)». Крім того, у юнацькі роки він захоплювався романтичною літературою (улюблений письменник – Гофман), цікавився містикою (Сведенборг) та проблемою таємничого в людській душі – так званім подвоєнням «Я» (наприклад, «Принцеса Брамбіла» Гофмана). Слід зазначити, що автор виявляв жваву цікавість до книги Томи Кемпійського «Наслідкування Христа». Це говорить про його широкий кругозір інтелектуала й людини, яка вміє мислити масштабно навіть у делікатних питаннях віри. Не раз із симпатією говорив і про протестантизм, а пізніше – і католицизм. Зрештою, поєднання всіх релігійних течій є суто рисою романтизму, яку письменник, як і віру, сповідував до своїх останніх днів.

Як і „братчики”, Костомаров плекався у християнських образах та мотивах, черпав звідти не лише доктрини соціальної рівності й справедливості, а й поєднував їх зі християнською релігійністю на практиці. У відозві «Брати українці!», написаній М. Костомаровим, мова йшла про те, що кожен слов'янський народ повинен дбати, **щоби «віра Христова була основою закону»⁵ його нації й була своєрідною надбудовою**. Спершу це мало б стосуватись організації соціального устрою на основі християнських цінностей та їх повноцінного функціонування в побуті народу. Це стосувалось загалом ідей мефодіївців. П. Куліш засвідчував, що молодь, яка входила до лав братства, «була глибоко просвічена «Святим Письмом», належала до високої чистоти духовної, і що апостольство любові до ближнього доходило в ній до ентузіазму»⁶.

З позиції вдумливого історика й педантичного знавця своєї справи, М. Костомаров виокремив поняття «етнічної» релігійності та дефініціював його як особливу думку, яку народ має про свою релігію, яка характеризує і навіть визначає ступінь розвитку духовності. За його теорією, український народ поєднує в своїй духовній культурі моделі чисто біблійної та екзистенційно-філософської віри. Де віра у канонічному розумінні характерніша для духовної культури народу глибшого історичного минулого. А сучасність письменника здебільшого послуговувалась вірою з вкрапленнями сумнівів, певних коливань чи роздвоєнь. Ми гадаємо, такі погляди продиктовані незначним впливом філософії позитивізму, які не залишили вагомих слідів у його релігійних переконаннях.

Відштовхуючись від вчення М. Костомарова, у духовній традиції українців цілком гармонійно існували дві „віри”: перша – „віра в Бога” як теологічне вчення, що не припускає сумнівів чи доведень, і друга – „віра в те, що є Бог”, котра передбачає осучаснений варіант пошуку відповідей через сумніви та доведення. Релігійність українського народу як факт його духовного існування автор розкривав у багатьох своїх працях („Про історичне значення руської народної поезії”, „Дві руські народності”, „Думки про федеративні засади Давньої Русі”, „Риси народної південно-руської історії” та ін.). У статті „Дві руські народності”, опублікованій 1861 року в журналі „Основа”, письменник зробив чи не одну із перших спроб порівняльного розгляду української та російської ментальностей. На думку дослідника, початки формування кардинальної „іншості” українського народу супроти російського датуються XII ст. До прикладу, в релігії інтерес росіян сфокусований на зовнішності, форму, на так званій „букві” Закону Божого, поверхневих бутафорних канонах осяйного блиску та матеріальних приписів. Українець же зосереджує свою увагу на внутрішню релігійність, віру: „неможливо, щоб (повстав якийсь розкол через обряд, „букву”, тут – „міцне почуття всеприсутності Божої, душевна побожність, внутрішня розмова з Богом, таємне розумування про Божий промисел [...], сердечний порив до духовного, незнаного, таємничого і радісного світу”⁷; обряди, формули не цікавлять українця так, як зміст, обряди виконуються за приписами церкви й традиції, а спекуляції над ними немає”⁷. Навіть більше, у московитів переважає загальність (Бог і цар) над особистістю, окремою персоною. Українець значно гуманніший у своїй вірі й цінує окрему людину напротивагу масі. Росіяни ставляться вкрай нетерпимо до інших релігій, народів, чужих звичаїв та мов. Росіяни – народ „матеріальний”, українці прагнуть одухотворити весь світ”⁸.

Максима М. Костомарова щодо релігійного світогляду українців й досі вражає своєю проникливістю та далекоглядністю: віра в українців глибока, закорінена багатьма факторами й обставинами у долю людини й цілого народу. Це твердження говорить про вищу якість релігійності української культури. Учений був певний, що лише завдяки моральній зміні, гуманітарному поступу можна радикально змінити стосунки між людьми, даруючи свободу і суспільний прогрес. Засади християнської моралі мають бути обов'язковими в усіх формах суспільного й політичного співжиття та у взаєминах між народами і країнами. Опертя на євангелієвські постулати любові до ближнього були для письменника та громадського діяча найвищою чеснотою. „І жили християни братством, – читаємо в 32-у параграфі „Книг буття”, – усе в них було громадське, і були в них вибрані старшини і ті старшини були всім слугами, бо Господь так сказав: „Хто хоче першим бути, повинен бути всім слугою”⁹.

Історія людства, за теорією Костомарова, від самого початку була позначена тавром занепаду. Ще від давніх часів „імператори римські і пани, і чиновні люди, і вся челядь їх, і філософи піднялись на хрис-

тианство і хотіли викоренити Христову віру, і гинли християни; їх і топили, і вішали, і в чверті рубали, і пекли, і залізними гребінками скребли, і інші тьмочисленні муки їм чинили¹⁰.

Однак порушена в „Законі Божому” проблематика значно виходить за рамки окремих історичних прикладів, носить універсальний характер, в основі якого лежать заклики вшанувати основні засади біблійних приписів. Будучи глибоко віруючою людиною, автор постає перед нами затятим захисником української церкви. М. Костомаров був прибічником того, що релігія – це не лише зв'язок людини з Богом, а й зв'язок людини з людиною, що є органічним компонентом учення. Віра й поведінка, релігія й життя тісно взаємопов'язані.

Один із найважливіших моментів концепції М. Костомарова – вироблення народом у собі найвищих моральних чеснот, їх захист і утвердження, а також плекання надії, що вірність Христової релігії та волелюбні прагнення будуть винагороджені. Христос як надлюдина дбає, щоби гнобленим, кривдженним і чесним була вчинена справедливість. А руйнування засад християнської моралі і людської справедливості будуть покарані. Відтак, сповідуючи такі думки, вчений адресує гострі закиди польським королям і російським царям як головним винуватцям нещастя українського народу. Але оптимізм історика вражає, коли він стверджує, що жодні заходи гнобителів не зламали народу, що Україна далі живе: „Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі, і хоч з української крові були ті виродки, однак не псували своїми губами мерзеними української мови і самі себе не називали українцями, а істий українець хоч будь він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятувати одного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею¹¹”. Ця позиція є апогейною точкою у теорії дослідника. Саме з цього моменту його історіософські погляди набувають кардинального звучання. Основою цього є історіософія, яка зображає український народ у світлі терпіння, абсолютної покори та послідовного наближення до великого призначення – історичної місії. Це призначення, обраність і спасіння як результат є Божою винагородою й актом милосердя, що засвідчують Господню присутність у сучасному світі, зокрема, серед обраного народу¹².

Авторська адаптація близька до свого біблійного прототипа, де, достовірність месіанського покликання не повинна мати жодних сумнівів. Отож, у центрі ідеї слов'янського „федеративного” союзу провідною силою були, згідно із задумом М. Костомарова, українці. Звідси – обраність народу, романтизація української релігійності та одвічних традицій (козаччини як найбільш демократичної форми державності, що виключала поневолення людини людиною: „І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний пристаючи, був братом других – чи був він преж того паном чи невольником, аби християнин, і були козачки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім по слову Христо-

вому. [...] І незабаром були б на Україні усі козачки, усі вільні й рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і, дивлячись на Україну, так би зробилося і в Польщі, а там і у других слов'янських краях¹³”.

Як і в будь-якій романтизованій історії, недмінно має існувати певна „сила”, яка стоїть на заваді українському народові нести свою палму першості по алеї обраності й месіанства. Тому автор протиставляє нашому народові королів, царів і панів, які ревно оберігали свої привілеї, не допускаючи українцям чинити „закон”. Крім того, слов'яни (за винятком, звісно, українців) уже раніше піддалися впливам „старших братів” (тобто німців, французів) і завели в себе королів, князів, бояр і графів, відтак запропастили свій давній, добрий, патріархальний лад і віру. Звинувачення на адресу неслов'янських народів мало на меті згладити взаємні упередження слов'ян. Безперечно, автор передовсім прагнув викликати прихильність і довіру до свого народу, саме слов'ян, бо український народ, на його думку, попри важку історичну долю, витримав усе, зберіг вірність Богові, батьківській релігії і традиціям, засадам християнськості.

Слідкуючи за думкою М. Костомарова, читач неодмінно прийде до логічного висновку, який впливає з теорії автора: у новітньому світі саме Україна уособлювала ідею християнства й свободи, їй чужі були фальшиві боги вигоди і блуду, вона не вела загарбницьких війн, навпаки, завжди виступала речником братерської злагоди й справедливості. Історію месіаніст подавав не лише, як символ історії свободи, а й, як образ, що уособлює майбутній суспільний лад, заснований на братерстві народів та всезагальної солідарності. На гребені ієрархії християнсько-суспільних цінностей перебуває месіанський етнос. Інколи його трактують як ідею християнізації політики і міжлюдських взаємин. Попри це, слід пам'ятати, що надаючи особливе значення терпінню та жертвності, М. Костомаров у євангельській формі порівнює ці якості українського народу з терпінням і жертвою Христа. Ця аналогія обґрунтована подібністю мученицької долі та біблійним архетипом жертви.

Кульмінаційним моментом христологічної концепції М. Костомарова є ототожнення збірною образом України з образом Сина Божого. Як Христос, вона терпіла і була замучена на хресті історії, але знов об'явиться в сумлінні повсякчасного „духу людяності”. Її воскресіння стане початком ери свободи в історії людства та його духовного відродження. За словами дослідника В. Сулими, у „Книгах буття українського народу” М. Костомаров, „свідомо використовуючи біблійну символіку, проводить думку, що такою місією (місією порятунку. – Л. В.) в нові часи Бог обдарував український народ, що саме українському народові судилося реалізувати Божий план щодо спасіння всього людства¹⁴”.

Ці знакові для романтичної історіософії міркування М. Костомарова заглянули і у близьке, і в далеке майбутнє, бо лише прийдешнє несло надію на здійснення найбільшої мрії українського романтика – надії про вільну батьківщину та вільну сім'ю слов'янських „вольних” народів, покликаних до світлого й божого життя народом-месією. Можемо сказати, що

„Книги буття українського роду” – це класичний твір романтичного месіанізму, в якому релігійне втаємничення переплітається із зрілими політичними планами.

Проаналізовані нами доктрини та романтичні ідеї М. Костомарова про християнство, потребують глибшого й проникливішого дослідження. До аналізу слід залучити й великий пласт поетичних, прозових і драматичних творів письменника, які у своєрідній художній формі повторюють чи й розширюють позицію ученого стосовно різних питань, пов'язаних із християнством та його роллю в історико-культурному житті України. Так у вірші „Діти слави, діти слави!”, співзвучному із „Законом Божим (Книгами буття українського народу)”, читаємо: „Тільки там, де дух Господень, // Тільки там і воля! // Де любов Христова й правда, // Там і щастя й доля”¹⁵.

Драматичні твори „Сава Чалий” і „Переяславська ніч”, повісті „Сорок лет” і „Холуй” письменника відкривають перед читачем цікаві конфлікти, які порушують цілий пласт релігійних проблем: віровідступництва, гріха й покари, християнського братолюбства, всепрощення (зокрема й стосовно ворога) тощо. Відштовхуючись від сказаного, можемо дійти висновків, що наукова й художня спадщина автора охоплює широкий діапазон християнської тематики, що, безперечно, потребує окремого фундаментального дослідження.

References:

- ¹ Nikolayenko O. M. Romantyzm u poeziyi. H. Heyne, Dzh. H. Bayron, A. Mitskevych, H. Lonhfello / O. M. Nikolayenko: Posibnyk dlya vchytelya. – Kharkiv: Vesta: Vyd-vo «Ranok», 2003. – S. 176.
- ² Chyzhevs'kyu D. I. Istoriya ukrayins'koyi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu) / D. I. Chyzhevs'kyu. – Ternopil': MPP «Prezent», za uchastyu TOV «Femina», 1994. – S. 358.
- ³ Kostomarov N. Y. Ystorycheskye proyzvedenyia. Avtobyohrafiya / N. Y. Kostomarov – K.: Yzd-vo pry Kyev. un-te, 1989. – S. 429.
- ⁴ Tam samo. – S. 20-21.
- ⁵ Tam samo. – S. 33.
- ⁶ Hrushevs'kyu M. Z. Istoriyi relihiynoyi dumky na Ukrayini / M. Hrushevs'kyu – K.: Osvita, 1992. – S. 139.
- ⁷ Istoriya filosofiyi Ukrayiny: Khrestomatiya. – K.: Lybid', 1993. – S. 318-320.
- ⁸ Fediv Yu. O., Moz'hova N. H. Istoriya ukrayins'koyi filosofiyi : Navch. Posibnyk / Yu. O. Fediv, N. H. Moz'hova. – K.: Ukrayina, 2000. – S. 217-218.
- ⁹ Kostomarov M. I. Zakon Bozhyu (Knyha buttya ukrayins'koho narodu). / M. I. Kostomarov . – K.: Lybid', 1991. – S. 16.
- ¹⁰ Tam samo. – S. 16.
- ¹¹ Tam samo. – S. 28.
- ¹² Kozak S. Bibliya i «Knyhy buttya ukrayins'koho narodu» / S. Kozak // Dzvin, 1994. – # 5. – S. 105.
- ¹³ Tam samo. – S. 24-25.
- ¹⁴ Sulyma V. Bibliya i ukrayins'ka literatura: Navch. posibnyk / V. Sulyma. – K.: Osvita, 1998. – S. 179.
- ¹⁵ Kostomarov M. I. Tvory: U 2 t. – K.: Dnipro, 1990. – S. 112.

Vylka L. The Faith of Christ as the Foundation of Law: Religion in the Life and Creative Activity of Mykola Kostomarov. This article explores the role of religion in the life and creative activity of M. Kostomarov. The author focuses upon the fact that the distinguished writer and the prominent scholar exposed a detailed erudition in the questions of history and philosophy of Christian doctrine. The article presents facts and arguments which show that M. Kostomarov considered the law of God with deep understanding and piety. In his writings M. Kostomarov stressed upon the idea that each Slavic people should endeavor to make «the faith of Christ the basis of their State law». According to his position within the sphere of education, there should be superiority of the spiritual over the material, the only precondition which could make it possible to achieve this goal was that education should be conducted in the Orthodox-Christian spirit, which has always been the foundation of moral power of the Ukrainian people.

The article pays special attention to publications by M. Kostomarov giving historical evidence of religiousness of Ukrainian people as a phenomenon coming out of a deep spiritual culture of this nation. The scientist stressed upon the fact that in the case of the people of Russ «It was Christianity, and only Christianity that gave the true and solid foundation for the further elaboration of civil and political life – principles without which, no nation has its history».

The scientist's Conclusions concerning Ukrainians' religious faith as one of the most brilliant signs of their spirituality have been undisputed up to our times. The article investigates the valuable conclusion to which the famous historian arrives: Ukrainian religious belief is deeply rooted in many factors and circumstances, and that is valuable not «only for ourselves but for other people». In fact, it was a statement of the highest quality of religious background of the whole national culture.

Comparing the Ukrainian historiosophist's thoughts with the Bible, we may conclude that the author of «Books of being» was an ardent confessor of Scripture. As a believer and a convicted defender of the Church M. Kostomarov was convinced that religion – is not only a relationship with God, but also a relationship of person with other persons that is an organic component of Orthodox doctrine of Catholicity (Sobornist). In accordance with orthodox doctrine M. Kostomarov considers belief and behavior, religion and historicity as closely interrelated.

Key words: European romanticism, philosophical trends, rational cognition, confessionalism, religious trends, the Cyril-Mefodious brotherhood.

Вилка Лідія – старший викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Букovinський державний медичний університет». Співавтор підручника та колективної монографії, автор понад 70 праць наукового та навчально-методичного характеру. Коло наукових інтересів: інтерактивні технології викладання української мови як іноземної, українознавство в системі вищої освіти, адаптація іноземних студентів до україномовного середовища, психологія спілкування.

Vylka Lydia – senior lecturer of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University". Co-author of the textbook and collective monograph, the author of over 70 scientific papers and educational articles. Research Interests: interactive technologies of Ukrainian language teaching, Ukrainian studies in higher education, foreign students' adaptation to the Ukrainian environment, psychology of communication.

Received: 10-11-2016

Advance Access Published: December 2016

© L. Vylka, 2016